

ZNANOST I POLITIKA U ENCIKLOPEDIJI JUGOSLAVIJE

JAKOV SIROTKOVIĆ
(HAZU, Zagreb)

SAŽETAK. *Enciklopedija Jugoslavije* najznačajniji je i najobuhvatniji projekt JLZ-a (danas LZMK), zbog kojega je JLZ i osnovan. Iako je politički faktor imao bitan utjecaj na pokretanje drugog izdanja EJ i na prekid njezina izlaženja 1991., EJ je bio znanstveno zasnovan projekt, u čijoj su realizaciji poštovani temeljni stručni i znanstveni kriteriji, a redakcije imale visok stupanj samostalnosti. Taj projekt nije napušten zbog financijskih ili stručnih, nego zbog političkih razloga – sloma Jugoslavije i početka oružane agresije Srbije i JNA na Hrvatsku. Ipak se on nakon 1991. marginalizira, a s tim se zanemaruje i uloga Miroslava Krležje. U radu na EJ prikupljena je velika građa koja je bila značajna osnova novim izdanjima LZ-a, a ipak se u izdanjima LZMK zadnjih deset godina (osim u *Krležijani*) nigdje ne spominje, a čak se i EJ prešućuje. To je učinjeno i u predgovoru prvog sveska Hrvatske enciklopedije iz 1999. godine, iako se velik dio priloga u prvoj knjizi zasniva na EJ i drugim izdanjima JLZ-a. Tek predstoji kritička analiza sadržaja EJ, osobito rasprava o odnosu znanstvene zasnovanosti i političkog oportunizma, koja je relevantna i za rad na HE.

1. *Enciklopedija Jugoslavije* je najznačajniji i najobimniji poduhvat (projekt) JLZ-a (danas LZMK), zbog kojega je JLZ i osnovan. Drugo izdanje, s relativno velikim vremenskim pomakom nakon prvog, također, znatno premašuje po obujmu i značenju sve što je u JLZ-u urađeno nakon toga, tj. u razdoblju od 1970. do 1991. godine.

2. U pogledu znanstvene zasnovanosti, može se kazati da drugo izdanje *Enciklopedije Jugoslavije* ima naglašenu vjerodostojnost, premda su politički utjecaji bili značajni i u nastajanju i u radu, te u procesu prekida. Oni su, međutim, naglašeniji bili u radu na prvom izdanju, kao i u onome što se događalo u proteklom desetljeću.

3. Drugo izdanje *Enciklopedije Jugoslavije* nastajalo je gotovo puno desetljeće, od 1970. godine, kada je objavljena zadnja knjiga prvoga izdanja, do 1980. godine, kada se objavljuje prva knjiga drugoga. U tome je razdoblju razvijena i koncepcija i organizacija rada na drugom izdanju, što je svojevrstan fenomen i u međunarodnim razmjerima.

4. Politički faktor imao je bitan utjecaj na pokretanje drugog izdanja *Enciklopedije Jugoslavije*. Naime, upravo su ustavne promjene od 1970. do 1974. godine tome pridonijele. Kako bi se, inače, moglo zamisliti da se organizacija rada, a s time povezana i koncepcija projekta, zasniva na međuaktivnosti regionalnih i pokrajinskih redakcija, koje su bile potpuno samostalne, što je osobito važno s obzirom na Srbiju, Vojvodinu i Kosovo.

5. Kako je istovremeno vršena i ekonomska decentralizacija, te prenesen savezni kapital na republike (i pokrajine), postojao je velik problem financiranja novog projekta *Enciklopedije Jugoslavije*, koji je u mnogočemu izgledao megalomanski. Stoga je glavni teret pao na Hrvatsku, premda je kasniji međurepublički sporazum to ublažio, ali je slabo ostvaren, da bi na kraju bio sasvim napušten.

6. U takvim uvjetima glavni oslonac JLZ-a bila je hrvatska vlast, koja je svojim intervencijama od 1974. do 1978. godine bitno pridonijela financijskom oporavku JLZ-a i zatim ostvarivanju materijalnih i drugih pretpostavki da se rad JLZ-a može relativno normalno odvijati, posebno s obzirom na EJ.

7. Projekt drugog izdanja EJ bio je izuzetno složen i teško ostvariv. Osnovna su izdanja bila latinično i ćirilično, a paralelna na slovenskom, makedonskom, mađarskom i albanskom jeziku. Pored toga bilo je predviđeno i sažeto izdanje na engleskom jeziku u dvije knjige. Zbog razlika u redosljedu članaka (natuknica) po abecedi i azbuci, te različitih naziva po jezicima, istovremeno s radom na osnovnom izdanju odvijao se i rad na paralelnim izdanjima za članke koji su kasnije dolazili u latiničnom i ćiriličnom izdanju. Stoga je i bilo moguće ubrzanje izdavanja knjiga u drugoj fazi rada.

8. Centralna redakcija, te republičke, pokrajinske i druge redakcije bile su brojne, koordinacija njihova rada bila je vrlo složena. Ipak je rad bio efikasan i bio je izuzetnog intenziteta, što je omogućilo relativno brzo pripremanje materijala za paralelna izdanja, uz naglašenije teškoće za izdanja na mađarskom i albanskom jeziku.

9. U radu je bilo angažirano više stotina suradnika visoke znanstvene i stručne razine. U prihvaćanju priloga, u složenomu i redakcijskom i recenzijskom postupku, razumljivo da je dominantan bio znanstveni kriterij. Usprkos povremenim političkim pritiscima, sačuvana je autonomnost rada. Bilo je, naravno i kompromisa, ali ne po cijenu napuštanja znanstvenih kriterija. Uz velike napore odluke o najosjetljivijim pitanjima i temama donosile su se u centralnoj redakciji konsenzusom.

10. Ovi se stavovi najbolje mogu provjeriti analizom velikih cjelina, kao što su, prije svega, monografije Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Hrvatska i Jugoslavija, zatim članci o povijesti, osobito novijoj, jeziku, gospodarstvu, pojedinim ličnostima. Naglašeno je bila prisutna kritička analiza suvremenih zbivanja u nas. Dobar je primjer ekonomski razvoj Jugoslavije, osobito njegovo krizno razdoblje osamdesetih godina.

11. Način pripremanja i prihvaćanja tekstova za tisak bitno je pridonosio njihovoj znanstvenoj zasnovanosti, objektivnosti i vjerodostojnosti, te umanjivanju arbitrarnosti i političkih pritisaka u pojedinim sredinama. Redakcije su i inače imale visok stupanj samostalnosti, a njihov je sastav, s malim odstupanjima, bio u znanstvenom i stručnom pogledu respektabilan.

12. Posebno mjesto u drugom izdanju imale su velike monografije republika i pokrajina, te Jugoslavije u cjelini. One obuhvaćaju više od polovice ukupnoga teksta, objavljenoga i pripremljenoga. Poseban je fenomen što su pokrajine Vojvodina i Kosovo obrađene i pripremljene za tisak kao samostalne jedinice prije Srbije (Vojvodina u pripremljenoj trećoj ćiriličkoj knjizi, a Kosovo u pripremljenoj sedmoj). To je izazivalo znatne konfrontacije i bilo je povezano, osobito u završnom razdoblju, s velikim pritiscima, naročito srpskoga političkog vodstva.

13. Od posebnoga je značenja bilo definiranje jezika i pisma naroda i narodnosti Jugoslavije, a u tome hrvatskoga književnoga jezika, srpskohrvatskog, hrvatskosrpskog, srpskog ili hrvatskog, te hrvatskog ili srpskog. Separat od 120 stranica LZ je posebno objavio.

14. Prekid rada na *Enciklopediji Jugoslavije* uslijedio je nakon odgovarajuće odluke novoga vodstva LZ-a sredinom 1991. godine. U nekim napisima spominje se prestanak financiranja od strane pojedinih potpisnika ugovora, osobito Srbije, kao glavni razlog napuštanja projekta. Međutim, to je ipak bilo sekundarno. Osnovni je slom Jugoslavije i početak oružane agresije Srbije i JNA na Hrvatsku.

15. Nakon toga odnos prema *Enciklopediji Jugoslavije* je marginaliziran, premda je ona bila s oko 75% dovršena i premda su ostali brojni značajni članci već pripremljeni za tisak, kao što su velike monografije o Vojvodini, Kosovu i Makedoniji. O EJ se nakon toga eventualno govori uglavnom kao o pokojniku, a u recentnim institucionaliziranim ili »divljim« radovima enciklopedijskog ili memoarskog karaktera gotovo da nema ni spomena o EJ.

16. Povezano s tim zanemarena je uloga Krleže. U prvom svesku *Krležijane* o drugom izdanju EJ vrlo se kratko govori, na jednom i pol stupcu, s težištem na nabranjanju urednika prve knjige, koju je uredio Krleža, a kao glavni neposredni uzrok prekida navodi se prestanak financiranja. Ovo bi pitanje, međutim, zahtijevalo puno širu i egzaktniju obradu, koja bi se trebala odnositi na cijelo razdoblje od 1970. do 1981. godine, s posebnim osvrtom na probleme s kojima se Krleža suočavao u materijalnom i političkom pogledu i u vlastitoj republici, što se na neprimjeren način očitovalo pred kraj njegovog života kao i u vrijeme sahrane 1981. godine.

17. *Enciklopedija Jugoslavije* bila je glavni projekt LZ-a punih 40 godina, a Krležina velika preokupacija 30 godina. U tome radu prikupljena je golema građa, koja se samo dijelom iskoristila u objavljenim knjigama. U više edicija LZ-a zadnjih desetak godina ta je građa važna osnova novih izdanja. To se, međutim, nigdje ne spominje, kao što se ne spominje ni sama *Enciklopedija Jugoslavije*, osim vrlo reducirano u *Krležijani*, što je već rečeno. Nikakve bilješke o *Enciklopediji Jugoslavije* nema ni u *Hrvatskom općem leksikonu* iz 1996. godine, niti uz natuknicu o Krleži (dok se npr. kod Mate Ujevića navodi da je bio urednik *Hrvatske enciklopedije*). Drugi glavni urednici nisu niti zabilježeni. U predgovoru prve knjige *Hrvatske enciklopedije* iz 1999. godine govori se o povijesnim pretečama, s osobitim naglaskom na Ujevićevoj enciklopediji, koja je 1945. godine, kako se kaže, prekinuta činom »političkog nasilja«. Zatim se govori o pokretanju sadašnje *Hrvatske enciklopedije* kao novom projektu, kao da se ništa nije događalo između 1945. i 1999. godine.

18. Ovakvo ignoriranje *Enciklopedije Jugoslavije* očito je stvar političke odluke, te bi se također moglo kvalificirati kao »političko nasilje«. Međutim, ovdje se radi i o svjesnom ignoriranju činjenica da među glavne izvore današnje *Hrvatske enciklopedije* spada građa koja je sakupljena upravo u radu na *Enciklopediji Jugoslavije*. Ta se građa koristi i u drugim izdanjima, pa i u onima izvan LZ-a, gdje se, također, ne navode izvori, što dopušta zaključak kako se radi o novom leksikografskom pothvatu, koji se zasniva na novim originalnim radovima.

19. Takvim marginaliziranjem *Enciklopedije Jugoslavije* zaobiđena je i kritička analiza njezina sadržaja. Nije se ni pokušalo prići raspravi na temu odnosa znanstvene zasnovanosti i političkoga oportunizma u objavljenim i pripremljenim za tisak prilozima za *Enciklopediju Jugoslavije*. Time je novo uredništvo izbjeglo i raspravu o takvim utjecajima i u radu na *Hrvatskoj enciklopediji*. Ta tema, izuzetno relevantna za unapređivanje kvalitete rada na sadašnjoj i budućim enciklopedijama, stoga još uvijek čeka svoje autore.

20. U predgovoru prvom svesku HE iz 1999. godine izričito se ne spominje EJ, ali se u njemu, uz ostalo, nalaze formulacije kojima se EJ dijelom diskvalificira. Tako se npr. kaže da »HE treba popuniti one praznine što su u dosadašnjim enciklopedijskim djelima, izdavanima u svijetu ili pak pod jugoslavenskim režimima na našem tlu, nastale sustavnim prešućivanjem nekih činjenica o Hrvatskoj i Hrvatima, a valja ispraviti i ono što je u jugoslavenskim priručnicima (1918–1941. i 1945–1990) iskrivljavano upornim umanjivanjem neospornih hrvatskih vrednota, prikrivanjem odsutnih podataka o hrvatskom uljudbenom, narodnom i državnopravnom kompleksu.«

U takvom kontekstu postaje upitna i enciklopedijska djelatnost Miroslava Krleže, osobito ona koja se odnosi na EJ. Dovoljno je usporediti ove citirane stavove iz HE s predgovorima za prvo i drugo izdanje EJ, koje je u osnovi formulirao Krleža, a koji su šire razrađeni u njegovoj *Prolegomeni za EJ* iz 1952. godine, te poslije višekratno parafrazirani i objašnjavani.

Očito je u takvim okolnostima složeno pokrenuti raspravu o znanosti i politici u EJ, pri čemu se ne može izbjeći ni razmatranje tih pitanja u odnosu na pristup i rješenja u HE.

21. Ipak, okolnosti se mijenjaju, a i u nekim novijim enciklopedijskim izdanjima, memoarima i napisima možemo naći više informacija o činjenicama, koje nam olakšavaju i pristup temi i odgovoru na pitanje o utjecaju znanosti i politike na našu enciklopedistiku, pa tako i na EJ. Radi se, prije svega, o pitanju kontinuiteta u suvremenoj (modernoj) hrvatskoj enciklopedistici, od početka rada na HE, krajem tridesetih godina, pa preko prvog i drugog izdanja EJ (te ostalih projekata JLZ-a) do sadašnje HE i drugih najnovijih izdanja LZMK.

Poznato je da je Krleža odbijao za Ujevićevu HE kvalifikaciju kako je proustaška i isticao je njezine znanstvene kvalitete. Uspio je da mu Ujević bude prvi suradnik u radu na EJ, a u užem redakcijskom (i autorskom) sastavu bili su i neki bivši članovi redakcije HE, koji su bili i pripadnici ustaškog pokreta. Vrlo je jednostavno utvrditi u kojoj su mjeri korišteni prilozi iz HE u prvom izdanju EJ. Do konflikata u suradnji Krleže i Marka Ristića (urednika redakcije za Srbiju) došlo je zbog njegovih optužbi da je rad na EJ kroatocentristički, premda je i sam Ristić bio u sukobu sa srpskim nacionalistima. Poslije je novi urednik za Srbiju, akademik Sima Ćirković bio prisiljen na ostavku (u vrijeme Memoranduma SANU i Miloševića) zbog optužbi da rad srpske redakcije nije sukladan srpskim nacionalnim interesima.

Prestanak izlaženja HE 1945. godine i nastavak rada odn. početak EJ bio je uvjetovan bitnim političkim promjenama, što ne znači da je bio u suprotnosti s hrvatskim nacionalnim interesima, kao što nastavak izlaženja EJ 1991. godine više nije bio moguć nakon Vukovara, raspada Jugoslavije, te uspostave samostalne države Hrvatske. Međutim, početak rada na HE od 1992. godine i dalje ima naglašeni kontinuitet s radom na EJ i JLZ-a. Velik dio priloga u prvoj knjizi zasniva se na EJ i drugim izdanjima JLZ-a, uz određene dopune i ispravke. Stoga nema nikakve osnove za političku diskvalifikaciju EJ niti za njezino prešućivanje. Promjene i dopune u HE i u drugim izdanjima LZMK su normalne, premda ih ima neprimjerenih. Može se pretpostaviti da ulazimo u razdoblje u kojemu će još više prevladavati znanost, a u kojemu će loši politički utjecaji biti svedeni na najmanju moguću mjeru.

SCIENCE AND POLITICS IN ENCYCLOPEDIA YUGOSLAVICA

SUMMARY. The *Encyclopedia Yugoslavica* was the most significant and the most comprehensive project of the JLZ (LZMK today), because of which the Institute was established in the first place. Although the factor of politics had the decisive role in the publishing of the second edition of the EY and its discontinuing in 1991., the encyclopedia was a scientifically founded project. Basic professional and scientific criteria were respected in its realisation, and the editorial boards had a high degree of autonomy. The project was discontinued due to political reasons, not financial or technical ones – because of the break-up of Yugoslavia and the start of armed aggression of Serbia and JNA against Croatia. Nevertheless, after 1991. the project was relegated to a marginal status, thus marginalizing the role of Miroslav Krleža too. A great amount of documentation was compiled during the work on the EY, important as the source for the new LZ editions. However, it has not been mentioned in the LZMK editions in the last decade (except for *Krležijana*), and even the EY is passed over in silence. The same has been done in the foreword to the first volume of the *Croatian Encyclopedia* in 1999., although a great deal of the articles in the volume is based on the EY and other JLZ editions. The content of the EY is yet to be critically analysed, particularly the relation between scientific quality and political opportunism, also relevant to the work on the *Croatian Encyclopedia*.